

UMDE DİNİ TETKİKLER DERGİSİ

UMDE JOURNAL OF RELIGIOUS INQUIRIES

Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 1 (Temmuz/July 2023): 031-057

İbnü'l-Vezîr'in Kader Meselesine Dalma Yasağına Bakışı

The View of Ibn al-Wazîr on the Prohibition of Diving into the Issue of Destiny

İbrahim Bayram

Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri
Kelam Anabilim Dalı

Associate Professor, Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Islamic Sciences, Basic Islamic
Sciences, Department of Kalām
Tokat, Türkiye

ibrahim.bayram@gop.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-4752-0447>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İşlem Süreci / Article Processing

Geliş Tarihi / Date Received: 17 Haziran/June 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 22 Temmuz/July 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Temmuz/July 2023

Atıf / Citation

Bayram, İbrahim. "İbnü'l-Vezîr'in Kader Meselesine Dalma Yasağına Bakışı". *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 6/1 (Temmuz/July 2023), 031-057. <https://doi.org/10.54122/umde.1316123>

İntihal / Plagiarism

Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (İbrahim Bayram).

Yayıncı / Published by

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/ Nevşehir Hacı Bektaş Veli University

Lisans Bilgisi / Lisence Information

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0

Öz

Zeydiyye mezhebine mensup iken Selef anlayışını seçen, itikadi görüşlerini daha çok İbn Teymiyye'nin fikirleri etrafında şekillendiren İbnü'l-Vezîr, diğer inanç konularının yanı sıra kader meselesi hakkında da düşüncelerini ortaya koymuştur. Bu son konu özelinde kader meselesine dalma yasağına dair de görüşlerini beyan etmiş, birtakım prensipler çerçevesinde fikirlerini izhar etmiştir. Daha çok hadis kaynaklarının şerhlerinde ve Selefiyye mensubu ilim ehlinin itikadi eserlerinde kendisine yer bulan mesele, bu kaynaklarda ağırlıklı olarak ilgili yasağın neleri kuşattığı üzerinden ele alınmaktayken İbnü'l-Vezîr, onu hem bu yönüyle hem de o yasağın neleri kapsamadığı çerçevesinde incelemiştir. Konuyu müstakil bir başlık altında ele alan müellif, önce bu yasağına kaynak olduğunu düşündüğü on hadise yer verip bunların sıhhat derecelerine dair bilgiler paylaşmış, ardından nasıl yorumlanması gerektiği hakkında görüşlerini beyan etmiştir. Bunu yaparken, mukayeseli bir yol izlemiş, ilgili hadislerin ortaya koyduğu yasağın neye yorulup neye yorulamayacağını dile getirmiştir. Yasağın özünü bid'ata dalma ve kötülöklere neden olma maddesine dayandırmış, ayrıca birtakım kanıtlar üzerinden kader hakkında konuşmanın tümü ile yasak görölmeyeceğini temellendirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Hadis, İbnü'l-Vezîr, Kader, Yasak.

Abstract

Ibn al-Wazir, who adopted the concept of salaf during his affliction with the Zaydiyya sect and centered his religious beliefs more on Ibn Taymiyyah's theories, shared his opinions on the subject of predestination as well as other matters of faith. He discussed the restriction of delving deeply into the subject of predestination in this last topic, and he did it within the framework of several principles. Ibn al-Wazir examined the issue both from this perspective and within the context of what the prohibition does not cover, whereas the issue is primarily discussed in the commentaries of the hadith sources and the works of Salafi scholars. The author, who addressed the issue under a different heading, listed ten hadiths that he believed to be the foundation for this ban, provided information about their degree of reliability, and then offered his opinions on how they should be interpreted. He did this while using comparison to explain what can and cannot be attributed to the prohibition stated in the relevant hadiths. He based part of the evidence that discussing predestination would not be fully prohibited, as well as the prohibition's core on the article of engaging in bid'at and inciting evil.

Keywords: Kalâm, Hadith, Ibn al-Wazir, Fate, Prohibition.

Giriş

İnsan düşüncesini en fazla meşgul eden mevzuların başında gelen, bu konumuna bağlı olarak hakkında oldukça farklı anlayışlar geliştirilen, çeşitli tartışmalara konu olan, herkesi tatmin edecek bir görüşe ulaşılamayan kader meselesi, belli ki bu hususiyetlerini her daim muhafaza edecektir. Bu noktada kaderi insanlık tarihinin belki de en çok merak uyandıran, buna karşın gizeminden bir şey kaybetmeyen bir sır yahut içildikçe kanılmayan bir memba olarak nitelemek mümkün gözükmektedir. Bunda insanların meseleye sadece akıl düzeyinde bakmayıp çoğu kez duygularını da işin içine katmasının da elbette bir payı bulunmaktadır.

Genel İslâm telakkisinde de kendisine ilâhî sır gözüyle bakılan kader, konuşuldukça açık hale gelmeyip aksine kişinin zihnindeki soruları çoğalttığı için ona dalınmamasına

dönük nebevî uyarılar eksik olmamıştır. Konunun iman maddesi olmasının gerektirdiği hassasiyetin, onunla ilgili konuşmalarda ve tartışmalarda zedelenebileceğine dönük endişeler nebevî ikazın anlaşılmasını sağlamaktadır. Ancak diğer yandan inanılması gereken bir iman maddesinin hiç değilse kimi vecihlerden öğrenilip bilinme ihtiyacı onunla ilgili bazı muhavere ve soruları da adeta zorunluluk haline getirmektedir. Bu durumda kader konusuna dalınmamasına yönelik nebevî haberlerin doğru şekilde anlaşılması, ilgili yasağın nerede başlayıp nerede bittiği, neyi kuşatıp kuşatmadığının düzgün surette tespit edilmesi gerekmektedir.

Meseleye tefekkürün derinleşmesi, araştırmaların çoğalması, ilmî zenginliğin artması gözüyle bakıldığında belki ortada zahiren bir kazanç varsa da, işin görülmeyen yahut dikkat çekmeyen kısmında birtakım kayıp yahut tehlikelerin yaşanma riski de bulunmaktadır. Mesele kendi bünyesinde hem kazancı hem de kaybı birlikte taşımaktadır. O halde yapılması gereken, işin avantajlı kısmından istifade etmek, riskli bölümünden uzak durmaktır. Durumu teoride bu şekilde tasavvur etmek kolay ise de bunu pratiğe yansıtmak o kadar da basit değildir. Daha ötesi işin pratik kısmı halledilse dahi, meselenin ayrıntılarına dair farklı bakış açıları olduğu için bu hususta ortak bir zeminde buluşmak da pek mümkün gözükmemektedir.

Nitekim özellikle Selefiyye, ilgili nebevî ikaza uymayanları daha çok Mu'tezile olarak tayin etmekteyken, hadislerin sıhhati yönündeki çekinceleri bir tarafa bırakılırsa mezkûr akılcı fırka ise söz konusu uyarıları üzerine alınmamaktadır. Hatta kader konusunda yanlış telakki geliştirdikleri bağlamında muhataplarını kusurlu addetmektedir. O halde burada öncelikle ilgili hadislerin sıhhat derecelerini tespit etmek, ardından nasıl yorumlanması gerektiğine dair bir çerçeve ortaya koymak gerekmektedir.

Sözü edilen bu hususları genel anlamda bir mezhebe bağlı kalmadan İslâm düşüncesi dairesinde beyan etmek mümkün olduğu gibi, bunları bir fırka yahut bir ilim ehli üzerinden de aktarmak mümkündür. Burada ilk iki yolun makale hacmini aşabileceği endişesi, üçüncü yolun tercih sebebi olmuştur. Konu ağırlıklı olarak hadis şerhlerinde ve görece daha düşük düzeyde de olsa Selefiyye mensubu ilim ehlinin akaid eserlerinde kendisine yer bulmuştur. Bu teliflerde daha çok ilgili yasakların neyi kuşattığı üzerine odaklanılmıştır. Kelâm sahasında telif edilen çalışmalarda ise konuya belki de doğal olarak sözü edilen diğer iki türdeki eserler düzeyinde yoğun bir ilgi gösterilmemiştir.

Böyle bir atmosferde açıkçası seçilecek şahsiyet büyük önem arz etmektedir. İlgili kişi müstakil olarak konuya dair hadisleri bütünlük içerisinde ele alıp onların sıhhat derecelerini açıklayabilmeli, yorumlarında meseleyi iki boyutlu şekilde inceleyebilmeli ve hadislerin neyi amaçlayıp amaçlamadığını mukayeseli bir surette ortaya koyabilmelidir. İşte konuyu böylesi bir yapı içerisinde ele alan zevatın başında İslâm düşünce tarihinin önemli şahsiyetlerinden olan Ebû Abdullah İbnü'l-Vezîr (öl. 840/1436) gelmektedir.¹ Hadis eserlerine dönük şerhler bir tarafa bırakılırsa konuyu bu çerçevede içerisinde müstakil bir surette ele alan klasik ilim ehli çok fazla değildir. Üstelik o, bunu bir objektiflik içerisinde işin yasak kısmını ilgili bid'at fırkasının çığnediği gibi muayyen bir mezhebi suçlama yoluna gitmeden yapmaktadır. Bu da açıkçası adaletli ve insafı elden bırakmayan bir fikir manzumesini ortaya çıkarmaktadır.

İbnü'l-Vezîr'in önceleri Zeydî fikre sahipken sonrasında Selefî anlayışı benimsemesi² buna bağlı olarak her iki yaklaşımı çok iyi bilmesi onun bu meseleyi iki boyutlu incelemesine katkı sağlamışa benzetilmektedir. Yine de sonuç itibarıyla ortada bir meselenin bir ilim ehlinin perspektifinden sunulması gibi bir durum söz konusu olduğu için bunları diğer kimi kaynak ve âlimlerin penceresinden de zenginleştirmek gerekmektedir. İşte bu yüzden müellifin ilgili görüşleri arasına farklı ekol ve anlayışa sahip zevatın düşünceleri de ilave edilmiştir. Bu durum, aynı zamanda konunun daha geniş bir fikrî zemine oturmasına da hizmet edecektir.

Burada İbnü'l-Vezîr hakkında yapılan çalışmalara da kısaca değinilecek olursa daha çok biyografi türünde olanı dışında³ kimi itikadi⁴ kimi hadis alanında⁵ tezler ve makaleler kaleme alınmıştır. Ancak bunların yeterli düzeye ulaştığını söylemek güçtür. Onların daha farklı konularla zenginleştirilmesi gerekmektedir. İşte bu makale İbnü'l-Vezîr'in itikadi sahada, onun en önemli konularından biri olan kaderin hususi bir meselesi etrafındaki

¹ Hayatı hakkında bk. Muhammet Raşit Batur, *Zeydilik ve Selefîlik Arasında İbnü'l-Vezîr* (Ankara: Gece Yayınları, 2018), 79-111; Enes Çalık, Yemen'de *Sünnet Müdafası İbnü'l-Vezîr el-Yemânî (H. 775-840) Örneği*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 20-39.

² M. Sait Özervarlı, "İbnü'l-Vezîr, Ebû Abdullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 21/240.

³ Elif Yazıcı, "Zeydî-Selefî Âlim İbnü'l-Vezîr'in Hayatı, Eserleri ve Görüşleri", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Pamukkale University Journal of Divinity Faculty 2* (2014).

⁴ Ali b. Ali Câbir el-Harbî, *İbnü'l-Vezîr ve ârâuhü'l-itikâdiyye* (Mekke: Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, Külliyyetü's-Şerîa ve'd-Dîrâsâti'l-İslâmiyye, Doktora Tezi, 1406/1985); Haşim Emirdağı, *İbnü'l-Vezîr'in Hayatı, Şahsiyeti, Metodu ve Kelamî Görüşleri* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009); Muhammet Raşit Batur, *Zeydilik ve Selefîlik Arasında İbnü'l-Vezîr* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016); İbrahim Bayram, "İbnü'l-Vezîr'de Akıl-Nakil İlişkisi", *Akademik Bakış: Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi 72* (2019).

⁵ Ahmet Özdemir, *İbnü'l-Vezîr el-Yemânî (öl. 840/1436) Hayatı ve Hadisçiliği*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012); Ahmet Özdemir, "İbnü'l-Vezîr el-Yemânî (öl. 840/1436) ve Hadisçiliği", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 9/20* (2018/2); Enes Çalık, *Yemen'de Sünnet Müdafası İbnü'l-Vezîr el-Yemânî (H. 775-840) Örneği*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020).

görüşlerini inceleyerek bu boşluğu bir nebze doldurmaya çalışacaktır. Onun hakkında kelâmî çerçevede yapılan çalışmaların bir kısmında kaderle ilgili bazı ayrıntılar varsa da, burada ele alınacağı şekliyle bu meseleye dalma yasağını kapsamlı ve müstakil surette inceleyen bir çalışma yoktur.

Kader meselesine dalma yasağı, kaynağı itibariyle hadis, konusu itibariyle daha çok kelâm alanını ilgilendirmektedir. Şerhleri dikkate alındığında konu itibariyle de hadis eserleri elbette işin içerisine girmektedir. Hatta mevzuyla ilgili açıklamalar en çok bu tür şerhlerde yer almaktadır. Ancak bu çalışma meseleye kelâmî perspektiften bakma amacıyla kaleme alındığı için ilgili şerhlere istisnai yerler dışında atıf yapılmayacak, daha çok itikadi eserlere, kimi zaman ise diğer İslâm ilimleri alanındaki teliflere başvurulacaktır.

Konuya ilk aşamada İbnü'l-Vezîr'in kader meselesine dalma yasağı şeklinde algıladığı hadislerin aktarılmasıyla başlanacaktır. Onun hadislerin sıhhatine dönük izahları da burada kendisine yer bulacaktır. Bu bölüm, daha çok hadis sahasını alakadar edecek şekilde ilerlese de bunların arasına ilgili hadislere aynı yahut yakın bir perspektifte atıfta bulunan müelliflere de gönderme yapmak suretiyle kelâm ile daha ilişkili hale getirilecektir. Ardından müellif penceresinden söz konusu hadislerin yorumlanma biçimine geçilecek, bunu daha sistematik hale getirmek içinse burada yasağa konu olan hususlar ve olmayan durumlar şeklinde ikili bir tasnife başvurulacaktır. Nihayet sonuç kısmıyla çalışma hitama erdirilecektir.

1. İbnü'l-Vezîr'de Kader Meselesine Dalma Yasağına Konu Olabilecek Hadisler

İbnü'l-Vezîr, kaderle ilgili muhtelif meseleleri oldukça detaylı şekilde incelediği *el-Avâsım ve'l-kavâsım* adlı meşhur eserinde kader meselesine dalmayı yasaklama babında gelen ifadeleri ele alan bir bölüm açar. Yine *el-İsâr* adlı eserinde de konuyla ilgili nispeten muhtasar açıklamalarda bulunur.

Kader hakkında konuşmayı yasaklayan ifadelerin umumi ve hususi olarak iki şekilde tasavvur edilebileceğini söyleyen İbnü'l-Vezîr, bunların ilkinin kısaca aktarır. Bilinmeyen şeye dalınmasını yasaklayan şer'î ifadelerin bu kapsamda değerlendirileceğini söyler.

“*Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme*”⁶ âyetini bu kapsamda kanıt olarak kullanır.⁷

Böylece müellif, kaderin çok bilinmezlik barındırdığını ihsas ile ona dalınmamasını, ilgili âyetin genel planda ifade ettiği hususa ittiba olarak takdim etmiş olur. O, bu bağlamda başka bir örnek zikretmese de ilâhî kitap, nebevî haberler ve İslâm’ın genel düsturları ölçüt alındığında benzer muhteva içerisinde pek çok ifade bulmanın mümkün olduğu açıktır. Belki de bunları az konuşma, suizanna düşmekten ve tehlikeli işlere girmekten kaçınma şeklinde genel bir çerçeveye oturtmak da mümkündür.

İbnü’l-Vezîr’in daha kapsamlı şekilde incelediği yasak ifadeleri ise doğrudan kaderle ilgili olarak zikredilip de ona dalınmamasını tembihleyen yahut bu meyanda ikazda bulunan hadislerdir.⁸ Müellif bu hususta bir kısmının sadece senedini zikrettiği, bir kısmının ise metnini de ilave ettiği on hadise yer verir. Onların sıhhatine dönük bazı açıklamalar getirir.

Bunlardan ilki Ebû Hureyre rivayetidir. Buna göre ashap kader hakkında tartışırken meclise gelen Hz. Peygamber “Siz bununla mı emrolundunuz yoksa ben size bunun için mi gönderildim? Sizden öncekiler bu hususta tartıştıklarında helak oldu. Sizi bu konuda tartışmaktan menederim”⁹ buyurur. Bu aşamada hadisle ilgili Tirmizî’nin değerlendirmesini de aktaran İbnü’l-Vezîr, onun, bunun garip bir hadis konumunda olduğu, bu tarikten sadece Sâlih el-Mürrî kanalıyla geldiği yorumunda bulunduğunu söyler.¹⁰

İbnü’l-Vezîr’in zikrettiği bu hadis, diğer bazı müellifler tarafından da kimi zaman yine doğrudan kader meselesine dalınması yasağının kanıtı olarak kullanılırken kimi zaman ise ona daha geniş yahut daha dar bir çerçeve içerisinde atıfta bulunulur. Bunlara bazen hadisin sıhhat bilgisi de eklenir. Bu ilim ehlinde biri olan Ebû Hâmid el-Gazzâlî (öl. 505/1111) ilgili kelâmî konulara dair eserinde ilâhî iradedden, buna bağlı olarak da kaderden bahsettiği bir yerde bu hususta dikkatli olunması gerektiği meyanında açıklama yaparken mezkûr hadise işaret eder.¹¹ Yine Şâfîî âlim Yahya b. Ebu’l-Hayr el-İmrânî de (öl. 558/1163)

⁶ el-İsrâ 17/36.

⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Murtaza el-Yemânî İbnü’l-Vezîr, *el-Avâsım ve’l-kavâsım fi’z-zeb an sünneti Ebi’l-Kâsım*, thk. Şuayb el-Arnaut (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1412/1992), 6/171-172.

⁸ Müellifin hadisle ilgili temel konulara yaklaşımı için bk. Ahmet Özdemir, “İbnü’l-Vezîr el-Yemânî (öl. 840/1436) ve Hadisçiliği”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/20 (2018/2), 278-290.

⁹ Muhammed b. İsrâ et-Tirmizî, *es-Sünen*, haz. Bedreddin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), “Kader”, 1.

¹⁰ İbnü’l-Vezîr, *el-Avâsım ve’l-kavâsım*, 6/172.

¹¹ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *Kitâbü’l-Erbâin fi usûli’l-dîn fi’l-akâid ve esrâri’l-ibâdât ve’l-ahlâk*, thk. Abdullah Abdülhamid Urvânî (Dimaşk: Dâru’l-Kalem, 1424/2003), 23.

hadisin ilk kısmına yer verdikten sonra onu kadere dalmanın nehyine yorar.¹² İbnü'l-Vezîr'in itikadi görüşlerinin oluşumunda önemli bir payı olan Takiyyüddîn İbn Teymiyye de (öl. 728/1328) mezkûr hadisi aynı râvi, aynı kaynak doğrultusunda kaydettikten sonra yine Tirmizî üzerinden onun garip hasen olduğu bilgisini verir.¹³ Hanbelî fakihi Ebü'l-Hasen Ali b. Süleymân el-Merdâvî (öl. 885/1480) aynı hadisi zikrederse de bu kez İbn Teymiyye'den farklı olarak onun zayıf olduğuna işaret eder.¹⁴

Osmanlı kelâmcılarından Bihîştî Ramazan Efendi ise (öl. 979/1571) daha genel bir muhtevada görüş bildirirken, sahih haber şeklinde geldiğini söylediği ilgili hadise atıf yapar.¹⁵ Yine çok yönlü ilim ehlinden olan Muhammed Murtaza ez-Zebîdî de (öl. 1205/1791) *İhyâ'nın* şerhinde Gazzâlî'nin yakın anlamda paylaştığı hadisin mezkûr versiyonunu kaydeder.¹⁶ Yine son dönem Osmanlı kelâmcılarından Ömer Nasuhi Bilmen de (1883-1971), ona tüm önemine karşın kader meselesinde derine dalmanın yasaklanması meyanında atıf yapar.¹⁷

İbnü'l-Vezîr'in yer verdiği diğer rivayet Abdullah b. Amr b. As kanalından gelir. Buna göre insanları kader hakkında konuşurken bulan Hz. Peygamber büyük bir öfke içerisinde “Size ne oluyor ki Allah’ın kitabının bir kısmını öteki bölümüne kıyaslıyorsunuz. Sizden öncekiler de bununla helak oldu”¹⁸ buyurur. Müellif, bu noktada hadisin Ahmed b. Hanbel’de Amr b. Şuayb kanalından aktarıldığını, onun bu tarikte hadisi hafızları arasındaki ihtilafın meşhur olduğunu belirtir.¹⁹

İbn Teymiyye de ilgili hadise aynı kanal üzerinden atıfta bulunur. Onun İbn Mâce’de de geçtiğini, Amr b. Şuayb kanalından geleninin mahfuz/sahih konumda bulunduğunu belirtir. Ahmed b. Hanbel’in mihne günlerinde Halife Mütevekkil’e yazdığı mektupta bu hadise de yer verdiğini, kendisini onun mefhumu üzerinden konumlandığını ifade eder.²⁰ Aynı konuyu incelediği yerde Ali el-Merdâvî de aynı hadise ve Ahmed b. Hanbel’in aynı

¹² Ebü'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebü'l-Hayr b. Salim İmrânî, *el-İntisâr fî'r-red ale'l-Mu'tezileti'l-Kaderiyyeti'l-eşrâr*, thk. Suud b. Abdülaziz el-Halef (Riyad: Edvâü's-Selef, 1419/1999), 1/142.

¹³ Ebü'l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *en-Nübüvvât*, thk. Abdülaziz b. Sâlih et-Tavyân (Riyad: Mektebetü Edvâü's-Selef, 1420/2000), 426-427; Ebü'l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *İktizâü's-sırâti'l-müstakîm li-muhâlefeti ashâbi'l-cahîm*, thk. Nâsır b. Abdülkerim Akl (Riyad: Mektebetü Rüşd, ts.) 1/146/147.

¹⁴ Ebü'l-Hasan Alaeddin Ali b. Süleymân el-Merdâvî, *et-Tahbîr şerhu't-Tahrîr fî usuli'l-fikhi'l-Hanbelî*, thk. Ahmed b. Muhammed b. Salih es-Serrâh (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1421/2000), 8/4026.

¹⁵ Bihîştî Ramazan Efendi, *Şerh-i Ramazan Efendi ala şerhi's-Sa'd ale'l-Âkâidi'n-Nesefiyye*, thk. Muhammed Hâdî eş-Şemmerî el-Mardinî (Diyarbakır: Mektebetü Seyda, 1433/2012), 30.

¹⁶ Murtaza Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî, *İthâfî's-sadeti'l-muttakîn bi-şerhi İhyâ-i ulûmi'd-dîn* (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2016), 10/467.

¹⁷ Ömer Nasûhî [Bilmen], *Muvazzah İlm-i Kelâm Dersleri* (İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1339-1342), 316.

¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnavûd-Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1992), 11/250.

¹⁹ İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsım ve'l-kavâsım*, 6/173; Ebü Abdillâh Muhammed b. el-Murtaza el-Yemânî İbnü'l-Vezîr, *İsârü'l-hak 'ale'l-halk fî reddi'l-hilâfât 'alâ mezhâibi'l-hak min usûli't-tevhîd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407), 280.

²⁰ İbn Teymiyye, *en-Nübüvvât*, 425-426; İbn Teymiyye, *İktizâü's-sırâti'l-müstakîm*, 1/145-146.

rivayet halkasına atıf yapar. Yine ilave olarak İbn Mâce'nin de aynı kanalına işaret eder. Ancak "eğer sahihse" şeklinde bir kayıt düşerek onun sıhhati noktasında bir ihtiyat payı ayırır.²¹

Konuyla ilgili hadislere atıfta bulunmaya devam eden İbnü'l-Vezîr, Hz. Peygamber'in yine kader hakkında yapılan tartışmalara kızgınlık içerisinde tepki gösterdiği muhtevastaki üçüncü, dördüncü ve beşinci hadisin ise metnine yer vermez. Onların hangi sahâbînin rivayeti olduğunu ifadeden sonra hadisin senedinde yer alan kimi râviler hakkında bazı hadis ehlinin görüşünü aktarmakla yetinir. İlgili üçüncü hadisin Sevbân'dan merfû olarak nakledildiğini ve Taberânî'de²² geçtiğini söyler. Hadisin senedinde adı olan Yezid b. Rebâa er-Rahabî hakkında İbn Adî'nin la be's/zararsız, Heysemî ve Nesâî'nin ise metruk ifadeleri kullandığını belirtir.²³

İbnü'l-Vezîr, dördüncü olarak Ebu'd-Derdâ hadisine atıf yapar. Bunun da Taberânî'de yer aldığı²⁴ ifadeden sonra İmam Ahmed'in hadisin senedinde adı geçen Abdullah b. Yezid b. Âdem'in hadislerinin uydurma olduğu yorumunda bulunduğunu söyler. Beşinci hadisin yine Sevbân kanalından gelip yine Taberânî'de geçtiğini kaydeder. Onun bunu ikinci bir hadis olarak zikrettiğini, orada sahabe anıldığında kendinizi tutunuz şeklinde ilave bir ifadenin de yer aldığı²⁵ söyler.²⁶

İbnü'l-Vezîr altıncı hadis olarak Abdullah İbn Mes'ûd kanalından aktarılan "Ashabım anıldığında susunuz, kader anıldığında susunuz" mealindeki nebevî habere atıf yapar. Yine onun da Taberânî'de geçtiğini²⁷ söyler. Hadisin senedinde yer alan Müshir b. Abdülmelik'i, İbn Hibbân ve diğer kimi zevat sika addetse de bunda ihtilaf olduğunu belirtir. Seneddeki diğer râvilerin sahih kişiler olduğu bilgisini ise Heysemî'ye izafe eder.²⁸

İbnü'l-Vezîr'in paylaştığı bu hadis kadere dalınmayacağı hususunda kendisine en çok atıf yapılan hadislerin başında gelir. Bu manada kelâmî alanda da eserleri olan Ebü'l-Leys es-Semerkandî (öl. 373/983) kadere dalınmasının nehyedildiği şeklindeki ifadelerini takiben

²¹ Merdâvî, *et-Tahbîr*, 8/4027-4028.

²² Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdi Abdülmecid Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Basım, 1404/1983), 2/95-96 (No. 1423).

²³ İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsım ve'l-kavâsım*, 6/173.

²⁴ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 8/179 (No. 7660).

²⁵ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 2/96 (No. 1427).

²⁶ İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsım ve'l-kavâsım*, 6/174.

²⁷ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 10/243-244 (No. 10448).

²⁸ İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsım ve'l-kavâsım*, 6/174.

mezkûr hadise atıfta bulunur.²⁹ Mu'tezilî kelâmcı Kâdî Abdülcebbâr ise (öl. 415/1025) ona kader hakkında konuşmanın haram olduğu yönündeki iddianın kanıtı mahiyetinde yer verir. Burada onun haber-i âhâd olduğunu, aklın aksini gerektirdiği yerde bu tür bir haberin kabul edilemeyeceğini savunur. Sıhhatini mutlak surette reddetme yoluna gitmeden “eğer sahihse” şeklinde bir kayıt düşerek bu durumda geliştirilmesi gereken düşünceye ayrıca işaret eder.³⁰

İmam Gazzâlî ise ona kaderin sırrını ifşaya getirilen yasak bağlamında atıfta bulunur.³¹ Meşhur müfessir ve kelâmcı Fahreddîn er-Râzî ise (öl. 606/1210) söz konusu hadise farklı bir vesileyle atıf yapar. Onun sıhhatine dönük bir itiraz getirilmeden, sadece ondan daha farklı bir muhtevada yapılan istidlale cevap mahiyetinde açıklamada bulunur.³² Meşhur Hanbelî âlim Abdurrahman İbn Receb ise (öl. 795/1393) onu kader konusuna dalınmayacağı hususunda doğrudan kanıt olarak kullanır.³³

İbnü'l-Vezîr, konuyla ilgili diğer kimi nebevî haberlerde yaptığı gibi kadere dalınmaması muhtevastaki yedinci hadisin de metnini zikretmeden onun Enes kanalından aktarıldığını ifade ile yetinir. Sadece Ebû Ya'la tarafından kaydedilen bu hadisin sened zincirinde yer alan Yûsuf b. Atıyye'nin metruk konumunda bulunduğunu ilave eder.³⁴

Müellif, sekizinci hadisin Ebû Hureyre'den aktarıldığını beyandan sonra bu kez onun metnini de paylaşır. “Kader hakkında konuşma bu ümmetin şerhilerine bırakıldı” mealindeki hadisin Bezzâr'da³⁵ geçtiğini söyler. Heysemî'nin, Bezzâr'ın, iki senedinden birinde yer alan Ömer b. Ebû Halife'nin sika, diğerlerinin sahih kişi konumunda olduğu bilgisini paylaştığını ekler.³⁶ Böylece İbnü'l-Vezîr hadisin senedi ve metnine dönük sıkıntılı bir hale yer vermemek suretiyle onu görece olarak diğerlerinden daha üstün gördüğünü ihsas eder. Nitekim o, ilgili hadisi konu hakkındaki yorumlarında kullanarak bu algısını daha açık şekilde ortaya koyar.

²⁹ Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkanî, *Bustânü'l-ârifîn*, thk. Abdülvâris Muhammed Ali (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2018), 130.

³⁰ Ebü'l-Hasan Abdülcebbâr b. Ahmed Kâdî Abdülcebbâr, *el-Mugnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*, thk. Hızır Muhammed Nebhâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011), 7/303.

³¹ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2016), 4/303.

³² Ebû Abdillâh Fahreddîn Muhammed b. Ömer Fahreddîn er-Râzî, *Tefsîru'l-Fahrî'r-Râzî* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 2/105.

³³ Abdurrahman b. Ahmed İbn Receb, *Fazlu ilmi's-selef ale'l-halef*, thk. Ahmed Fethi Bükeyrî (Kahire: Dâru'l-Lü'lü, 2021), 49.

³⁴ İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsım ve'l-kavâsım*, 6/174.

³⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhalik el-Basrî el-Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr=Müsnedü'l-Bezzâr*, thk. Adil b. Sa'd (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1409/1988), 14/231 (No. 7796); 17/313 (No. 10079). Bunların ilkinde Anbese el-Haddâd, ikincisinde Ömer b. Ebû Halife vardır. Müellifin sahih dediği de bu ikinci tarihtir.

³⁶ İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsım ve'l-kavâsım*, 6/175. Heysemî'nin ilgili ifadeleri için bk. Nüreddîn Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî, *Mecmaü'z-zevâid ve menbâü'l-fevâid*, thk. Muhammed Abdülkâdir el-Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 7/295.

İbnü'l-Vezîr, burada düştüğü ilgili kayıt ile hadisin iki senedinden birinde problem olduğunu ihsas eder. Zira hadisin Ömer b. Ebû Halife kanalından aktarılmayanın senedinde Anbese el-Haddâd isminde sıkıntılı bir râvi bulunmaktadır. Nitekim cerh ve ta'dîl alanında eseri bulunan Ebû Cafer el-Ukaylî (öl. 322/934) hadisin sened zincirinde yer alan Anbese el-Haddâd'ı zayıf râvi olarak anar. Buhârî'nin onun hadisine tâbi olunmayacağı bilgisi verdiğini söyler. Sonrasında onun tarikinden gelen söz konusu hadise atıfta bulunur.³⁷ Yine Ebû Abdurrahmân el-Hût da (öl. 1276/1859) mezkûr hadisi zikrettikten sonra onun senedinde yer alan Anbese el-Haddâd'ı münker konumunda bulunan râvi şeklinde niteler.³⁸ Bu kayıtlar, hadisin sahih olduğunu ifade ederken İbnü'l-Vezîr'in, onun Anbese el-Haddâd değil Ömer b. Ebû Halife kanalından gelen versiyonunu kastettiğini ortaya koyar.

Hadisin ilgili tarihinin senedinde yer alan zat sıkıntılı bir mevkide olsa da ona da kimi atıflar yapılır. Örneğin itikadi sahada da telifleri olan Ebü'l-Kâsım el-Lâlekâî (öl. 418/1027) ona yer verir.³⁹ Yine kelâmî alanda da söz sahibi olan Şemseddîn ez-Zehebî de (öl. 748/1348) büyük günahlarla ilgili eserinde kaderi yalanlama başlığı altında ilgili hadisi zikreder. Onun sıhhatine dönük bir ifade ise kullanmaz.⁴⁰ Yine Celâleddîn es-Suyûtî de (öl. 911/1505) Hz. Peygamber'in mucizelerini ispat sadedinde topladığı rivayetlerden oluşan eserinde kimi bid'at fırkalara dönük nebevî haberleri mucize sadedinde aktarırken ilgili hadisi de zikreder.⁴¹

İbnü'l-Vezîr dokuzuncu hadis olarak İbn Abbas'tan merfû şekilde aktarılan rivayete yer verir. "Kaderden sakınınız. O Hristiyanlıktan bir şubedir" mealindeki hadisin Taberânî'de geçtiğine⁴² işaret eder. Hadisin senedinde yer alan Nizâr b. Hayyân'ın zayıf olduğunu söyler. Ayrıca bunun, kader hakkında konuşmaktan değil bizzat kaderden nehyettiğini ilave eder.⁴³

Kelâmcı kimliği de olan Ahmed el-Beyhakî de (öl. 458/1066) kaza ve kader alanına hasrettiği eserinde mezkûr nebevî habere atıfta bulunur.⁴⁴ Yine Şâfiî fakih Nûreddin el-

³⁷ Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammâd el-Ukaylî, *ed-Duafâü'l-kebîr*, thk. Abdülmu'tî Emin Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404/1984), 3/365-366.

³⁸ Ebû Abdurrahman Muhammed b. Derviş Muhammed el-Hut, *Esne'l-metâlib fî ehâdîsi muhtelifi'l-meratib*, thk. Mustafa Abdülkâdir el-Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 33-34.

³⁹ Hibetullâh b. Hasan el-Lâlekâî, *Şerhu Usûl-i itikadi ehli's-sünne ve'l-cemâa*, thk. Ebu Yakub Neş'et b. Kemal el-Mısrî (Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1425/2005), 2/351-352.

⁴⁰ Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Kitâbü'l-kebâir ve tebyînü'l-mehârim*, thk. Muhyiddin Müstü (Dımaşk: Dâru İbn Kesir, 1987), 117.

⁴¹ Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Hasâisü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2017), 2/252.

⁴² Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11/262 (No. 11680).

⁴³ İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsum ve'l-kavâsum*, 6/175.

⁴⁴ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali Beyhakî, *el-Kaza ve'l-kader*, thk. Muhammed b. Abdullah Al-i Âmir (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1421/2000), 288.

Halebî de (öl. 1044/1635) siyer alanındaki çalışmasında kader hakkında konuşmanın bu ümmetin değil, önceki ümmetlerin şiarından olduğu meyanında söz konusu hadise gönderme yapar.⁴⁵

İbnü'l-Vezîr, onuncu ve son rivayet olarak ise Ebû Recâ el-Utâridî'nin İbn Abbas'tan işittiğini söylediği bir ifadeyi paylaşır. Buna göre İbn Abbas, Hz. Peygamber'in, "(Müşrik) çocukları ve kader hakkında konuşmadıkça bu ümmetin durumunun düzgün -veya- mutedil şekilde devam edeceği" içeriğinde bir ifade kullandığını söyler. Bezzâr ve Taberânî'nin o rivayeti naklettiğini⁴⁶ kaydeden İbnü'l-Vezîr, Heysemî'nin, Bezzâr'ın râvilerinin sahih kişi konumunda bulunduğu bilgisi verdiğini söyler. Onun sened yönünden sıkıntı içermediğine dönük diğer kimi hadis otoritelerinden de bir kısım paylaşımlarda bulunur.⁴⁷

İbn Abbas'tan aktarılan bu ifadeler İbn Receb tarafından da kader konusuna dalmanın nehyine kanıt olarak kullanılır.⁴⁸ Yine İbn Teymiyye de ona bir vesileyle farklı tarikleri üzerinden atıfta bulunur.⁴⁹ Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr de (öl. 774/1373) tefsirinde yine Utâridî'nin İbn Abbas'tan rivayeti meyanında ona gönderme yapar.⁵⁰

el-Avâsım ve'l-kavâsım adlı eserinde kadere dalmayı yasaklayan hadisler özelinde temel olarak ilgili bilgileri veren İbnü'l-Vezîr, bir diğer eserinde bu bağlamdaki hadislerin sayısını yine iki yerde on olarak takyit ettikten sonra onlara dair daha genel iki değerlendirme yapar. İlkinde bunların bir kısmının râvilerinin sika olduğunu, bir bölümünün başka senetlerle de gelen tariklerinin bulunduğunu söyler.⁵¹ İkincisinde ise bunların içerisinde sıhhatinde ittifak olunanı, Buhârî ve Müslim tarafından tahric edileni bulunmadığını belirtir. Peşi sıra *el-Avâsım ve'l-kavâsım* isimli eserinde ilgili hadislerle bağlantılı olarak Ahmed b. Hanbel, Tirmizî, Bezzâr, Heysemî ve Taberânî üzerinden yahut onlara izafe ile aktardığı kimi hususları teyit eder.⁵²

Müellif söz konusu hadisler hakkında onların rivayetlerinin sıhhatinde ittifak olunmadığı, Buhârî ve Müslim tarafından kaydedilmediği yönündeki değerlendirmesiyle ilgili rivayetler üzerinden yasaklayıcı tarzda hiçbir kayıt gözetmeden herkesi bağlayacak bir

⁴⁵ Nüreddîn Ali b. İbrâhim el-Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, tsh. Abdullah Muhammed el-Halîfî (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002), 1/242.

⁴⁶ Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/490 (No. 4739); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 12/163 (No. 12764).

⁴⁷ İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsım ve'l-kavâsım*, 6/175-176.

⁴⁸ İbn Receb, *Fazlu ilmi's-selef*, 48.

⁴⁹ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *Der'ü te'ârûzî'l-akl ve'n-nakl*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim (Riyad: Câmîati'l-İmâm Muhammed b. Suûd, 2. Basım, 1411/1991), 8/402-403.

⁵⁰ Ebü'l-Fidâ İsmâil İbn Kesîr ed-Dımaşkî, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd. (Cîze: Müessesetü Kurtuba, 1930), 8/461.

⁵¹ İbnü'l-Vezîr, *İsârü'l-hak*, 97.

⁵² İbnü'l-Vezîr, *İsârü'l-hak*, 280.

hüküm tesis edilemeyeceği anlamını vurgulamak ister gibidir. Nitekim konuyla ilgili ondan alıntıda bulunan Zeydî âlim Emir es-San'ânî de (öl. 1182/1768) İbnü'l-Vezîr'in bu yönde bir ifadesi olmadığı halde "eğer bu hadisler sahih ise" şeklinde kayıt düşerek onu aynı surette anladığını gösterir.⁵³

Ortaya çıkan bu tablo, İbnü'l-Vezîr'in konuyla ilgili hadisleri asla sahih addetmediği gibi bir anlama elbette yorulamaz. Nitekim onun, konuyla ilgili açıklamalarında bu bağlamda kaydettiği kimi hadislere atıf yapması ve meseleyi onlar üzerinden izah etmesi de bu durumu teyit eder. Hatta açıklamasından bağımsız bu konuda izahta bulunması da tek başına doğrudan aynı hususu destekler. O halde müellif açısından burada yapılması gereken iş, ilgili hadisleri hiçbir yoruma tâbi tutmadan mutlak surette zahiri üzerinden değerlendirip, yasağı en keskin şekliyle kabul etmek değil, Hz. Peygamber'in ilgili ifadelerini, diğer sözleri ve davranışlarıyla birlikte ele almak, bunlara diğer kimi unsurları dâhil edip yasağı doğru bir zemine oturtmaya çalışmaktır. İşte müellif de hadisleri bu bağlamda ele alacak ve ne o ifadeleri sanki hiç dile gelmemişçesine yokluğa mahkûm edecek ne de onları dar bir çerçeve içerisinde değerlendirip ilgili yasağı kaderle ilgili tüm konuşmalara hasredecektir.

2. İbnü'l-Vezîr'de Yasağı Yorumlama Şekli

İbnü'l-Vezîr, kaderle ilgili konuşma yasağı bağlamında gördüğü hadisleri zikrettikten sonra onların değerlendirmesini de yapar. Burada kader hakkında konuşmanın mutlak şekilde yasaklanmadığını ifade etmeye çalışır. Bu doğrultuda konuyla ilgili hangi tür ve/veya hangi amaca hizmet eden konuşmaların yasak, hangi türlerinin ise mubah/serbest olduğunu beyan eden açıklamalar getirir. Böylece yasağın mutlak değil, mukayyed olduğunu göstermiş olur.

Müellifin kimi beyanlarında meseleyi mukayeseli bir şekilde izah etmesi, burada yasağa konu olan ve olmayan hususları tümüyle ayırmayı nispeten sıkıntılı hale getirirse de böyle bir taksim genel itibarıyla mevzuu daha net bir hale getirecektir. Kaldı ki, bu türden mukayeseli bazı açıklamalar da bir zorunluluğa mebni olarak metinde yer alacağı için tümüyle bir eksiklik de söz konusu olmayacaktır. Burada bu bağlamdaki izahlar yorumda

⁵³ Muhammed b. İsmail Emir es-San'ânî, *İkâzu'l-fikre li-mürâcaati'l-fitre*, thk. Muhammed Subhî b. Hasan Hallâk (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1420/1999), 352.

öne çıkarılan hususa göre ilgili başlığın altına derç edilecek, böylece genel yapı da korunmuş olacaktır.

2.1. Kader Konuşmalarında Yasağa Konu Olan Hususlar

İbnü'l-Vezîr konuyla ilgili hadislerin amacını izah ettiği yerde yasağın alanını da tayin eden açıklamalar getirir. Buradaki hususları kimi zaman Ehl-i sünnetin bid'at fırkaları olarak telakki ettiği mezheplerin tavırları şekline büründürür. Ancak bunu yaparken özel olarak bir mezhebi hedef haline getirmez. Onları çok açık şekilde belirleyecek bir görüş aktarımına da başvurmaz. Kimi zaman ise daha mutlak bazı prensipler vazeder. Böylece kendi zaviyesinden kader konusunda uzak durulacak tavır manzumesini sunmuş olur.

İbnü'l-Vezîr, genel çerçevede ilgili hadislerin, belki daha doğru ifadesiyle yasakların gayesini; kader meselesinde bid'ata cüret etmekten, batıla götürecektarzd ilimsiz ve haksız bir surette tartışmaya girmekten ve şerri teşvik pozisyonuna düşmekten sakındırma şeklinde açıklar. Kader hakkında konuşmanın ümmetin şerlilerine bırakıldığı içeriğindeki hadisin zahirini bu amaçlarla ilintili hale getirir. Kötü kişilere bırakılan bu işin ilgili fasit yönlerden herhangi biriyle iltisaklı bir şekilde kader konusuna dalmak olduğunu savunur.⁵⁴

İbnü'l-Vezîr burada ve daha sonra kimi yerlerde meseleyi genel bir prensip içerisinde *bid'ata dalma* şeklinde takdim edip bir fırka ismi anmasa yahut onları çağrıştıracak hususi bir paylaşım yapmasa da diğer kimi kaynaklar bazen özel olarak isimlerini zikrederek bazen temel fikirlerine atıf yaparak Kaderiyye ve Cebriyye'ye işaret ederler. Örneğin İbn Receb aklî birtakım kıyaslar üzerinden kaderin nefiy ve isbatına dönük kelâmı da bu yasağın altına aldıktan sonra bu durumu Kaderiyye ve Cebriyye üzerinden temellendirir. İlk fırkanın, Allah'ın takdir ettiği bir şey üzerinden kuluna azap etmesi halinde zalim olacağı; diğerinin ise O'nun, kullarının fiilleri üzerine cebir uyguladığı şeklindeki görüşlerini örnek verir.⁵⁵

İbn Receb kader yasağının gerekçesi mahiyetinde Kur'an'ın bir kısmını diğer kısmına kıyas şeklinde bir madde zikrederken de benzer bir dil seçer. Kaderi ispat edenin, bunu bir âyetle ortaya koyarken; nefyedenin, buna başka bir âyetle karşılık verdiğini ve bu şekilde

⁵⁴ İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsım ve'l-kavâsım*, 6/176; İbnü'l-Vezîr, *İsârü'l-hak*, 280. Burada işin içerisinde kader konusuna dalma yasağını da dâhil eder tarzda açıklama getiren Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî de (ö. 597/1201) ilgili nehyin gerekçesini, inanç esasının sarsılmasına neden olacak şerri teşvik korkusu şeklinde izah ederek benzer bir tavır sergiler. Bk. Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alfî b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Saydü'l-hâtir* (Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, 2020), 142.

⁵⁵ İbn Receb, *Fazlu ilmi's-selef*, 50.

mücadelenin ortaya çıktığını kaydeder.⁵⁶ Her ne kadar ilgili mezhep şeklinde kayıt düşme de seçtiği cümlelerle o iki fırkaya atıf yapmış olur. Yine Yahya b. Ebu'l-Hayr el-İmrânî de aynı konu etrafında Allah'ın nasıl olup da hem günahları yarattığı hem de bundan kulları nehyedip azaba duçar ettiği şeklinde bir soru ortaya atılmasını bu yasağın delinmesi şeklinde gösterir.⁵⁷ O da böylece özel mezhep ismi anmasa da Mu'tezile'yi iş'âr etmiş olur.

İbn Teymiyye ise kader meselesine dalma ile mezkûr iki mezhep arasında daha yakın bir bağ kurar. Bu işin Basra ve Şam'da yayıldığını, Medine'de de görüldüğünü ifadeden sonra bunları yapanları Kaderiyye ve Cebriyye şeklinde konumlandırır.⁵⁸ Kelâm alanındaki eseriyle tanınan İbrâhim el-Bâcûrî ise (öl. 1277/1860) bu hususta, kader meselesine daldıkları için onlara Kaderiyye denildiği şeklinde bir ifade kullanarak bu konuda yasağı ihlal edenlerin Kaderiyye/Mu'tezile olarak görülme nedenini daha açık şekilde ortaya koyar.⁵⁹ Sözü edilen bu bakış açısını Hz. Peygamber'in ilgili uyarılarına ilk devirlerde uyulmasına karşın ilerleyen süreçte yeterli özen gösterilmediği, bu yasağı çiğneyenlerin kendilerine konum belirledikleri ve işin içerisine mezhebi aidiyetin girmesiyle meselenin iyice dallanıp budaklandığı şeklinde özetlemek mümkün gözükmektedir.

Konuyla ilgili suçlamaların baş muhatabı olan Mu'tezile'nin en önemli müelliflerinden Kâdî Abdülcebbâr ise aynı mantığı, bu kez aksi istikametten yürütür. Kader hakkında mutlak şekilde konuşulmayacağı düşüncesini reddeden müellif, Allah'ın beşerî fiilleri yarattığı, kullarını ilzam edecek şekilde onlara günahı takdir ettiği gibi bir ifade kullanılamayacağına atıfta bulunur. Hz. Peygamber'in kader hakkında konuşulmayacağı yönündeki ifadelerini bu konuda Allah hakkında caiz olmayanı O'na nispet eder şekilde kelâm edilmeyeceği üzerinden anlamak gerektiğini savunur.⁶⁰ Böylece eğer kader hakkında bir yasak söz konusu edilecekse, bunun, muhaliflerinin konuyla alakalı bir kısım görüşlerine hamledileceğini ifade etmiş olur.

İbnü'l-Vezîr, kaderle ilgili derinleşme yasağının sebebinin kimi zaman yukarıda olduğu gibi doğrudan açıklarken bazen onu, bir yasağın düşünülmemeyeceğine kanıt olarak

⁵⁶ İbn Receb, *Fazlu ilmi's-selef*, 49.

⁵⁷ Yahyâ el-İmrânî, *el-İntisâr*, 1/142.

⁵⁸ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, haz. Âmir Cezzâr-Enver Baz (Medine: Dâru'l-Vefâ, 1426/2005), 13/23.

⁵⁹ İbrâhim b. Muhammed el-Bâcûrî, *Tuhfetü'l-mürîd Şerhu Cevhereti't-tevhîd*, tsh. Muhammed Halîlî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2004), 126; İbrâhim b. Muhammed el-Bâcûrî, *Hâşiyetü'l-Bâcûrî- Tahkikü'l-makâm ala Kifâyeti'l-avâm fi ilmi'l-keâm*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013), 179.

⁶⁰ Ebü'l-Hasan Abdülcebbâr b. Ahmed, Kâdî Abdülcebbâr, *el-Mugnî fi ebvâbi't-tevhid ve'l-adl*, thk. Hızır Muhammed Nebhâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011), 7/303.

kullandığı hususları takiben, onun neye yorulacağı meyanında izah eder. Bu tür açıklamalarından birinde ilgili kanıtlardan çıkardığı sonucu teyit ederken naslarda haram kılınan yasağın aklın da delalet ettiği üzere kader konusunda ilâhî sır mahiyetinde olup bilinemeyecek olan hususlara dalma ve tartışma tarzında konuşma olduğunu kaydeder. Yine kişinin kendi görüşünü hakem kılma, onu konuyla ilgili haberlerin önüne geçirme ve işi fesada götürecektir herhangi bir yolu seçme gibi bid'at hususlara tevessülün de bu kapsamda olduğunu vurgular.⁶¹

Konuyla ilgili, İbnü'l-Vezîr'in de daha önce atıfta bulunduğu iki hadise yer verdikten sonra eğer ilgili hadis sahihse bu yasağın batıl şekilde mücadeleye yorulacağını söyleyen ve bunu “*Onlarla en güzel şekilde mücadele et*”⁶² âyetiyle temellendiren Ali el-Merdâvî de aynı hususa işaret eder.⁶³ Yine Kemalpaşazâde (öl. 940/1534) kaderle ilgili cedelin, mutlaka bir bozukluğu ve eksikliği beraberinde getireceği için yasaklandığını söylerken aynı noktaya dikkat çeker.⁶⁴ Ömer Nasûhî de ilgili yasağa riayet edilmediğinden çeşitli fırkaların ortaya çıktığı ve dalalet vadisine düşüldüğü yönündeki ifadeleriyle benzer bir vurgu yapar.⁶⁵

İbnü'l-Vezîr'in kader konusundaki yasağı daha çok bid'at ehlinin yaptığını söylediği işlere yormaya meyilli olduğu görülür. O, bu türden açıklama getirdiği yerlerden birinde önce bir hadisin mefhumuna işaret eder. Buna göre Hz. Peygamber, ümmetinin helakinin kitap üzerinden gerçekleşeceğini belirtip de kendisine bunun ne anlama geldiği sorulduğunda “Bu kişiler Kur'an'ı öğrenirler de onu Allah'ın indirdiğinden başka bir şekilde tevil ederler”⁶⁶ şeklinde cevap verir. Müellif, bu aşamada ilgili hadisin mantuku üzerinden yorum yapacağı için onun sıhhatine dönük açıklamalar getirip bunlar arasında onun Müslim'in şartlarına göre sahih konumunda bulunduğu bilgisini de paylaştıktan sonra hadisi değerlendirmeye başlar.⁶⁷

Müellif ilkin kaderle helakin Kitap'la helak gibi olduğunu söyler. Böylece hadisle ilgili olarak Kitap üzerinden yapılacak yorumun kader için de geçerli olduğunu ihsas eder. Bu doğrultuda helaki o ikisinin yalanlanması üzerinden anlamak gerektiğini söyler. Ardından ağırlıklı olarak batıl tevil faaliyetine atıfta bulunur. Batıl tevil, kaderi yalanlama

⁶¹ İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsım ve'l-kavâsım*, 6/178.

⁶² en-Nahl 16/125.

⁶³ Merdâvî, *et-Tahbîr*, 8/4028.

⁶⁴ İbn Kemâl Ahmed Şemseddin Kemalpaşazâde, “el-Cebr ve'l-kader”, *Resâil-i İbn Kemal* (Dârulhilâfetaliiyye: Matbaa-i İkdâm, 1316), 181.

⁶⁵ Ömer Nasûhî, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, 317.

⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 28/632.

⁶⁷ İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsım ve'l-kavâsım*, 6/178-181.

ve bilme imkânı bulunmayan hususları öğrenmeye dönük zorlama olarak takdim eder. Bütün bunların bid'at ehlinin alameti olduğunu zikreder.⁶⁸

Akaid eseriyle meşhur Ebû Ca'fer et-Tahâvî (öl. 321/933) kaderin temel itibariyle ilâhî sır olduğu, kimsenin ona muttali kılınmadığı, ona dalınması, onun tefekkür edilmesinin lütuftan uzaklaşmaya sebebiyet vereceği ifadelerini kullanırken tam da bu bakış açısını yansıtır.⁶⁹ Tahâvî'nin ilgili eserini şerh eden Mâtürîdî kelâmcı Ekmeleddîn el-Bâbertî de (öl. 786/1384) mezkûr ifadeleri yorumlarken, kulun, Allah'ın ahkâmında çekişme, O'nun sırlarına ulaşma eğilimi gösterme gibi bir hakkı bulunmadığını ifade ile aynı düşünceyi teyit eder.⁷⁰

İbn Receb kadere dalınmasını yasaklı hale getiren işlerden biri olarak kaderin sırrına girme maddesine yer vererek aynı hususa atıf yapar. Hz. Ali'nin ve diğer selef ehlinin bu durumu yasakladığına işaret eder. Kulların kaderin sırrına muttali olamayacağını ifade ile ilgili maddenin gerekçesini daha net bir şekilde belirlemiş olur.⁷¹ İbnü'l-Cevzî de muhtemel bir gerekçe mahiyetinde beşerî idrakin ilgili hakikatleri öğrenmekten acziyetine atıf yaparak benzer bir vurguda bulunur.⁷² Kemalpaşazâde kader hakkında konuşmanın değil onun sırrına girmenin, ayrıntısına boğulmanın, dalgalı denizinin karanlık sularına dalmanın yasak olduğunu ifade ederek aynı hususa atıf yapar.⁷³ Yine Ömer Nasûhî de bu konuda derine dalma yasağını, kaderi idrakin insanın takatini aşmasına karşın onun esrarını keşfe çalışmak üzerinden açıklar.⁷⁴

Kaynaklarda, bu şekilde İbnü'l-Vezîr'in konuyla ilgili yorumlarına paralel ifadeler yer aldığı gibi doğrudan ondan uzunca alıntılara da başvurulur.⁷⁵ Kimi zaman ise ilgili paylaşımı takiben onun ilgili bakış açısı teyit olunarak konuya dalma yasağının temel ölçütleri verilir. Bunun; ilim ve delil olmadan konuşulması, Kur'an ve sünnetten bağımsız şekilde sınırlı olan akla güvenilmesi, gaybî bir konu olduğu halde burada Allah'a teslimiyet gösterilmemesi, işin ilâhî sır tarafının araştırılması, itirazi mahiyette sualler ortaya atılması ve insanları ihtilafa düşürecek şekilde tartışılması gibi durumlardan neş'et ettiği

⁶⁸ İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsım ve'l-kavâsım*, 6/181.

⁶⁹ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *el-Akîdetü't-Tahâviyye* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1416/1995), 17.

⁷⁰ Ekmeleddîn Muhammed b. Muhammed el-Bâbertî, *Şerhü'l-Akîdeti't-Tahâvî*, thk. Abdüsselâm b. Abdülhâdî Şennâr ([Beyrut]: Dâru'l-Beyrûtî, 1430/2009), 80.

⁷¹ İbn Receb, *Fazlu ilmi's-selef*, 50.

⁷² İbnü'l-Cevzî, *Saydü'l-hâtır*, 142.

⁷³ Kemalpaşazâde, "el-Cebr ve'l-kader", 180-181.

⁷⁴ Ömer Nasûhî, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, 316.

⁷⁵ Hamed b. İbrâhîm Osman, *Usûlü'l-cedel ve'l-münazara fî'l-kitâb ve's-sünne* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2. Basım, 1425/2004), 282-284.

vurgulanır. Bu tür tehlikelerden uzak durulması halinde kader hakkında konuşulacağı ima olunur.⁷⁶

İbnü'l-Vezîr konuyla ilgili getirdiği bütün bu yorumlarıyla aslında, selefin yolundan ayrılma olarak gördüğü faaliyetleri bu nehyin kapsamı altına alır. Onun bu doğrultuda öne çıkardığı ifadenin bid'at, buna bağlı olarak işin fesada gitmesi hususu olduğu görülür. Açıkçası diğer maddeler onun gözünde hep bir bid'atin tezahürü ve bozukluğun zuhuru şekline bürünen tavır ve davranışlardan ibarettir. Bunların arasında; bilgisiz şekilde konuşma, şerri yayma, ilahi sırrı idrak hususunda beyhude çaba, işi tartışmaya dökme ve şahsi kanaatine büyük paye verip onu şer'î haberlere takdim etme gibi hususlar dikkat çeker.

İbnü'l-Vezîr'in bu konuda dile getirdiği maddelerin, onun muhtemelen kalbinde, diğer kimi ilim ehlinin ise dilinde muhatabı olan kişilerce genel itibariyle kötü kabul edileceğini varsaymak mümkündür. Bu yüzden işin kural tespitinde belki bir sıkıntı yoksa da, o netameli işlere giren kimselerin kimler olduğu yahut sergilenen bir tavrın o zikredilen maddelerden birinin altına girip girmediği bir problem olarak ortada kalır. Bu yüzden en azından bir kısım maddelerde işi teori olarak belirleyip onun kapsamına girenleri meçhul bırakmak belki de daha salim bir yol olacaktır. Anlaşıldığı kadarıyla İbnü'l-Vezîr de bu yolu takip etmektedir.

2.2. Kader Konuşmalarında Yasağına Konu Olmayan Durumlar

İbnü'l-Vezîr, kader hakkındaki konuşmaların yasak boyutlarını izah ettiği gibi onların serbest olanlarını da aktarmaya çalışır. Bunları kimi zaman Hz. Peygamber'in tavrı ve ashabın davranışları, kimi zaman ise iman esaslarından biri olan kaderi öğrenmenin gerekliliği, ilmin güzelliği ve cehaletin kötülüğü üzerinden ortaya koyar. Bu hususta aktardığı örnekleri, dikkat çektiği detayları, kader hakkındaki kimi konuşmaların meşruluğu, hatta yer yer vücubiyetinin delilleri haline getirir. Kaderle ilgili konuşmaya dönük zahiri yasaklar söz konusu olduğundan bu yasakların kapsamı altına girmemek için dikkat edilecek hususlara dair de izahatta bulunur.

İbnü'l-Vezîr, kader hakkında konuşmayı ashap üzerinden meşrulaştıran açıklamalar getirirken yine izahının merkezine kader hakkında şerhlerin konuşacağı hadisini alır.

⁷⁶ Abdullah Muhammed el-Mutayrî, *Mesâilü'l-İtikâd inde Emîr es-San'anî Muhammed b. İsmâil* (Kahire: Câmîatiü'l-Kâhire, Külliye-i Dâru'l-ülüm, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 181-182.

Şeriatın konuyla ilgili getirdiği ahkâmı bilip öğrenmek, peşi sıra da ona iman etmek şeklinde kader meselesine girmenin ümmetin şerhilerine bırakılmadığını söyler. Aksine ashabın kaderi bilme ve ona iman etme bağlamında bu konuya girdiklerini, Hz. Peygamber'in de onları bu tür bir derinleşmekten alıkoymadığını belirtir. Bunu da ilgili durumun kadere imana vesile olması ve bir bid'atçının alametlerinden birini taşımaması üzerinden açıklar. Hz. Peygamber'in kaderle ilgili beyanı vacip olan sorulara cevap vermekten geri durmadığını ilave eder.⁷⁷

Kader konusuna dalma yaşağını çiğnemekle belki de en çok itham edilen mezhep olan Mu'tezile'nin öncü kelâmcılarından Kâdî Abdülcebbâr da aynı mantığı yürütür. Bu doğrultuda Hz. Peygamber'in de ashabın da kaderi zikredip onun hakkında kelâm ettiğine dikkat çeker. Kâdî, kader hakkında konuşmanın mutlak şekilde yasaklanamayacağını savunurken ayrıca bunu; ilgili yaşağın en önemli referanslarından olan "Ashabım anıldığında susunuz, yıldızlar zikredildiğinde susunuz, kader anıldığında susunuz"⁷⁸ hadisi üzerinden teyit etmeye çalışır. Hadisin insanları ashab hakkında kötü konuşmak, yıldızlara yağmur yağdırmayı nispet etmek, kaderi ise Allah'ın, kullarını ilzam edeceği fiillerini kendisinin yarattığı şekilde algılamaktan nehyettiğini savunur. Yoksa hadisin, faziletini ortaya koyma kabilinden ashaptan, yaratıcının hikmetine delaleti boyutuyla yıldızlardan bahsetmekten alıkoymadığı gibi Allah hakkında kullanılması caiz olan sıfatlar bağlamında kaderden konuşmaktan da nehyetmediğini söyler.⁷⁹

İbnü'l-Vezîr, kader konusunda Hz. Âdem ve Hz. Mûsâ arasında geçen muhavereye dönük rivayeti⁸⁰ ve taun bulunan şehre girip girmeme meyanında Hz. Ömer ile Ubeyde b. el-Cerrâh arasında yine kader eksenli konuşmayı,⁸¹ sırasıyla Hz. Peygamber'in kaderle ilgili açıklama yapmasına ve ashabın kader hakkında kelâm etmesine örnek sadedinde zikreder. Bu ikinci misaldeki muhavereenin toplum önünde gerçekleştiği halde kimsenin o iki sahâbîyi ayıplamadığına işaret eder. Bununla kader hakkında bu türden konuşmanın yasaklığı olsa, o yaşağa mebni o kadar insandan birinin bunu hatırlatacağını ima eder.

Müellif, söz konusu ilk örneği her ne kadar Ebû Ömer İbn Abdülberr'in (öl. 463/1071) kader konusunda konuşmanın cevazı meyanındaki delili şeklinde aktarsa da belli ki o da bu

⁷⁷ İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsım ve'l-kavâsım*, 6/176; İbnü'l-Vezîr, *İsârü'l-hak*, 280.

⁷⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 10/243-244 (No. 10448).

⁷⁹ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Mugnî*, 7/303; 12/170.

⁸⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiü's-sahîh Sahîhu'l-Buhârî*, haz. Bedreddin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), "Kader", 11; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiü's-Sahîh*, haz. Bedreddin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), "Kader", 13.

⁸¹ Buhârî, "Tıp", 30; Müslim, "Selâm", 98.

yaklaşımı güçlü şekilde destekler.⁸² Nitekim bir diğer eserinde yine aynı konu etrafında aynı fikri ekseninde bu kez başka detaylar da zikreder.⁸³

İbnü'l-Vezîr'in burada kendisine nispet ettiği yaklaşımı açık şekilde onaylayan İbn Abdülber, bu doğrultuda, ilgili hadiste, hakkı ve onun zuhurunu talep söz konusu olduğunda meseleyi delillerle ispatın ve münazaranın meşruiyetine ve mubahlığına kanıt olduğunu ifade eder.⁸⁴ Bu delile kader eksenindeki bir muhavereye sonra yer vermek suretiyle de mezkûr hükmün kapsamına doğal olarak kaderle ilgili konuşmayı da dâhil etmiş olur.

İbnü'l-Vezîr *el-Avâsım ve'l-kavâsım* adlı eserinde söz konusu hadis üzerinden kısaca ilgili hususlara değinirken bir başka eserinde aynı hadisi nispeten detaylı şekilde inceler. Ayrıca ilkinden farklı olarak burada kendi bakış açısına da yer verir, asıl konuyu ilgilendiren ve ona ışık tutan açıklamalar getirir. Burada her ne kadar ilgili açıklamasını genel bir kaide olarak zikredip sadece bu meseleye tahsis etmezse de belli ki daha çok mezkûr hadisi aydınlatmak ister. Bu bağlamda peygamberler arasında dinî bir işte bir tartışmanın cevazı söz konusu olmadığından hareketle ilgili hadisin içerdiği muhavereye dönük durum tespiti yapar. Hadiste bu türden bir intiba uyandıran ifadeler olduğu için ilgili durumu nasihat, paylama ve bilginin artırılması kabilinden bir iş olarak algılamak gerektiğini söyler. Bunun hakikatin tartışma veya mücadelede derinleşmek yoluyla ortaya çıkması olarak görülemeyeceğini ifade eder.⁸⁵

Böylece kaderle ilgili konuşmalarda ölçünün ne olacağını özel olarak ifade etmese de aslında bu hususta yasaklanan ve yasaklanmayan tavrın ne olduğuna dair önemli bir ayrıntı vermiş yahut savunageldiği görüşün teyidini yapmış olur. Bu şekilde kaderle ilgili bir nasihat, hatta azarın ve bir bilgilendirmenin söz konusu olduğu yerde onun hakkında konuşmanın mubahlığına işaret etmiş olur. Burada dikkat çeken ayrıntı ise, hakkın ortaya çıkması için yeri geldiğinde takdir içerikli konuşmanın da yapılabileceğine dönük iş'âr olur.

İbnü'l-Vezîr, konuyla ilgili yasağın hangi anlama yorulmayacağını izah ettiği yerlerden bir diğerinde, zikrettiği tehlikelerden uzak şekilde kaderle ilgili konuşmaların caiz olmasını bu kez ona imanın vücubiyeti üzerinden açıklar. Bu doğrultuda vaciple ilgili bir hususta söz konusu olacak bir helakin, kesinlikle sadece belirli yönlerden olacağını

⁸² İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsım ve'l-kavâsım*, 6/176-177.

⁸³ İbnü'l-Vezîr, *İsârü'l-hak*, 180.

⁸⁴ Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî İbn Abdülber en-Nemerî, *et-Temhid limâ fi'l-Muvatta mine'l-meâni ve'l-esânid* (Tıtvan: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1408/1998), 19/14.

⁸⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Murtaza el-Yemânî İbnü'l-Vezîr, *er-Ravzü'l-basim fi'z-zebbi an sünneti Ebi'l-Kâsım*, thk. Ali b. Muhammed el-Amran (Mekke: Dâru Âlemi'l-Fevâid, ts.), 2/465.

kaydeder.⁸⁶ Böylece imanı vacip olan bir hususa dönük konuşma yasağının asla mutlak olamayacağını, bunun mukayyet durumlarının bulunacağını ifade etmiş olur.

Kâdî Abdülcebbâr da ilkin Allah hakkında caiz olan ve olmayan hususları konuşmanın vücubiyetine atıf yaptıktan sonra kaderin de bu tür farz konulardan biri olduğunu, onun hakkında konuşmaktan nehyin düşünülemediğini belirtir.⁸⁷ Böylece o da vacip konumdaki bir hususa dair kelâmın yasaklanmış olamayacağını savunur. Muhaddis kimliği daha ön planda olsa da kelâmcı hüviyeti de bulunan Ebû Bekir İbnü'l-Arabî de (öl. 543/1148), Hz. Peygamber'in, iman maddeleri arasında saydığı kader hakkında konuşmaktan nehyetmesinin tasavvur edilemeyeceğini belirtir.⁸⁸ Kemalpaşazâde de kişinin tahkik seviyesine göre kaderin sırrı değil de aslı üzerine tefekkürünün müstehap hatta vacip olduğunu ifade eder.⁸⁹

İbnü'l-Vezîr, konuyla ilgili verdiği hükmü, kadere imanın vacipliği esası üzerine tesis ettiği için onu teyide de çalışır. Kadere imanın vücubiyeti hususunda hadislerin mütevatir düzeyde olduğunu, ilâhî kitabın da buna dönük nas barındırdığını söyler. Öte yandan Allah'ın pek çok âyette kaderi zikrettiği gibi ayrıca ilâhî kitabın tefekkürünü de emrettiğini vurgulayan müellif, bu ikinci vurgusunu kaderle ilintili hale de getirir. “*Onlar Kur'an'ı düşünmüyorlar mı?*”⁹⁰ ve “*Bu Kur'an, âyetlerini düşünsünler..*”⁹¹ ilâhî kelâmının, bilmeye güç yetirilmeyecek müteşabih ile manası peygamberlere ve meleklere tahsis edilen âyetler dışında, tüm gayretin Kur'an'da yer alan tüm ifade ve anlamların düşünülmesine sarf edilme zorunluluğunu ortaya koyduğunu belirtir.⁹² Seyfeddîn el-Âmidî ise (öl. 631/1233) “*Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler*”⁹³ âyetine atıftan sonra bunun övgü makamında geldiğine işaret ederek bu durumun kader hakkında tefekkürün yasaklandığı anlayışına cevap içerdiğini söyler.⁹⁴

İbnü'l-Vezîr, yine kadere dalmanın mutlak şekilde kötülenmeyeceği hususunu işlediği bölümde genel bir ilke üzerinden de bu durumu dolaylı şekilde teyit etmeye çalışır. İnsanın cehaleti karşısında sükûta düşeceği yönündeki bir ifadeyi ilme ve onun içerdiği

⁸⁶ İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsım ve'l-kavâsım*, 6/181.

⁸⁷ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Mugnî*, 7/303.

⁸⁸ Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Arabî el-Meâfir el-İşbîlî, *Kitâbü'l-Kabes fi Şerhi Muvatta'-i Mâlik b. Enes*, thk. Muhammed Abdullah Veled Kerim (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1992), 1091-1092.

⁸⁹ Kemalpaşazâde, “el-Cebr ve'l-kader”, 180.

⁹⁰ Muhammed 47/24.

⁹¹ Sâd 38/29.

⁹² İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsım ve'l-kavâsım*, 6/181.

⁹³ Âl-i İmrân 3/191.

⁹⁴ Seyfeddîn Ali b. Muhammed el-Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, thk. Şeyh Abdürrezzâk Afîfî (Riyad: Dâru's-Sumay'î, 1424/2003), 4/275.

hayra teşvik, cehalete ve onun barındırdığı şerden sakındırmaya tembih olarak yorumladıktan sonra bu kaidenin, ancak haramlığında kesin şekilde uzlaşılan bir duruma mebni terk edilebileceğini söyler. Böylece kader konusundaki yasağın bu türden bir haram olmadığını, ilmin iyiliği, cehaletin kötülüğü ortada iken bu meseleyi tamamen terk etmenin, bu konuda hiçbir şekilde konuşmamanın doğru olmadığını ima etmiş olur. Tam da bu aşamada kişinin bilme imkânının olmadığı yerde zaruri olarak susacağına işaretle kaderin bu tür konularında sükût edileceğine, zaten konuşma yasağının da ilgili alana dönük olduğuna dikkat çekmiş olur.⁹⁵

Öte yandan İbnü'l-Vezîr, yine kader konusunda derine dalanların en üst meramlarının neler olabileceğine dönük sıraladığı maddelerle de bu meseleyi konuşmanın ve araştırmanın mutlak olarak yasaklanmadığını göstermeye çalışır. Zikrettiği maddeler kişiye dönük faydalar şeklinde düşünülmesi gerektiği için bunları kendisinden uzak durulacak işler olarak görme imkânı bulunmamaktadır. Söz konusu maddelerin ilkinde göre kadere dalma, kişiye kaderin sırrını bilme hususundaki acziyetini gösterecek, bu da onun ilgili durumları bilmeye dönük talebinde nefsine itminan sağlayacaktır. Müellifin bu ifadesini nefsin iştahını kırmak şeklinde anlamak da mümkündür. İkinci maddeye göre ise kişi bu şekilde Kur'an ve sünnette konuya dair geçen haberlerden, genel akli prensiplerden, imamların ve evliyanın hükümlerinden bilinebilecekleri bilme imkânına da kavuşacaktır. Üçüncü maddeye göre ise kişi bid'atçıların yolundan, onların kendi görüşlerini haberlerin önüne geçirme anlayışından sakınacaktır.⁹⁶

Müellif, detaylıca konuşulmasına yasak gelen bir mesele hakkında, Ehl-i sünnetin kul fiillerini inkâr ettiği yönündeki iddiayı cevaplandırmak için dört yüz sayfayı aşar şekilde⁹⁷ ayrıntılı izahlar getirmesinin sıkıntısını aşmak için bu tavrın eşlik ettiği fikirleri de paylaşır. Bunu her ne kadar mutlak şekilde aktarsa da sanki kendi durumunu anlatıyor yahut ideali tasvir ediyor gibidir. Bu doğrultuda o, nice akıl ve fazilet sahibi kişinin çekindiği bir derinliğe dalmanın beslendiği duygu ve düşünceleri ortaya koyar. Burada iyi niyet, ilâhî hidayete ulaşmaya dönük kuvvetli eğilim, anlamadan ve uzunca tefekkür etmeden konuşmaktan kaçınma, insafı elden bırakmama, sözün yeri geldiğinde birbirine zıt unsurlarını uzlaştırma, güzel bir yorum arzulama, karine işin doğrusuna işaret ettiği halde,

⁹⁵ İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsım ve'l-kavâsım*, 6/182.

⁹⁶ İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsım ve'l-kavâsım*, 6/182-183.

⁹⁷ Ali b. Ali Câbir el-Harbî, *İbnü'l-Vezîr ve ârâuhü'l-itikâdiyye* (Mekke: Câmîatiü Ümmi'l-Kurâ, Külliyyetü's-Şerîa ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Doktora Tezi, 1406/1985), 613.

ibarenin zahirine tutunup bundan muahezeye duçar olma endişesinden kurtulma isteğine atıfta bulunur. Böylece müellif bu türden netameli bir meselede söz edebilmek için ne kadar halis bir niyete sahip olunması gerektiğinin de ipuçlarını vermiş olur.⁹⁸

İbnü'l-Vezîr her ne kadar bu açıklamalarını kader meselesine dalma yasağının mutlak bir nehiy olarak algılanamayacağı hususunu aydınlattığı bir yerde yapsa da, bu ilkeleri bütün ilmi konulara teşmil etmek de mümkün gözükmemektedir. Bunları aynı zamanda konuya dar bir çerçeveden bakmama, aksi yöndeki fikirleri de anlamaya çalışma, meselenin doğru yorumuna ulaşmak için elden gelen tüm gayreti gösterme, ilahî rızaya nailiyet, ilahî gazaptan kurtulmayı temel hedef alma, genelleyici bir bakış açısından uzak durup hükmü tafsilata göre belirleme şeklinde okumak da mümkün olsa gerektir. Ancak burada iş yine teoride tespit edilen ve genel manada muhtemelen her iki tarafça da kabul gören ilgili hususları pratiğe düzgün bir şekilde yansıtmaya gelmektedir. Bunu başarmak ise maalesef pek de kolay gözükmemektedir.

Sonuç

Allah'ın insanları kendisine ulaşması için pek çok âyette davet ettiği tefekkür, kişinin hakikatlere erişmesi için vazgeçilmez bir konumu haizdir. Bu tefekkürü bütün iman maddeleri için geçerli addetmek temel itibariyle mümkün ise de onların hakikatinin, tefekkürün kaynağı olan akıl ile tamamen keşfolması çok da mümkün gözükmemektedir. Akıl insanları bir yere kadar götürebilirse de onu son çizgiye ulaştırması, onun kapasitesi dikkate alındığında pek de mümkün değildir. İşte gidebileceği son noktada akli durdurmayı bilmek, gerisini, onun zaten varlığına ulaştığı Allah'a ve O'nun üzerinden Hz. Peygamber'e bırakmak gerekmektedir. İş, ona tevdi edildiğinde, emir ve yasaklarını dikkate almak da bir zorunluluk bildirmektedir.

Aklın daha ötesine gidemediği, gitmeye çalıştığında çeşitli sıkıntıların baş gösterdiği, bunlardan uzak kalabilmek için işin tamamen imana bırakılması gereken meselelerden birini de kadere iman maddesi teşkil etmektedir. Açıkçası hem iman edilmesi hem de genel manada ilahî nasların genel buyruğu doğrultusunda tefekkür edilmesi gereken bir meselede iş, bu iki boyutun sınırlarını iyi tayin etmekten geçmektedir. Kişiyi Kur'an'ın açık

⁹⁸ İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsım ve'l-kavâsım*, 6/182.

hakikatlerine aykırı hususları savunmaya götürecek yerlerde durmayı bilmek, orada işi imanın güvenilir limanına bırakmak ve daha fazla zorlama yapmamak gerekmektedir.

Bir iman maddesi olarak kader konusu, kişinin beşerî yapısı içerisinde son noktayı koyabileceği bir mesele değildir. Kişinin üzerine düşen kaderi, kendisini ilgilendiren kadarı ile bilmek, kapasitesini aşan yahut zihnini sıkıntılı tasavvurlara götüren veya başka bir kısım problemleri beraberinde getiren yerde durmaktır. Bu aslında İbnü'l-Vezîr'in kader meselesine dalma yasağına karşı onu çift kutuplu şekilde değerlendirmesine de uygun bir tavidir. Söz konusu tavır, gerekli kısmıyla kaderi anlamaya çalışmak, başka problemler oluştuğunda geri durmaktır. İşin anlaşılması gereken kısmı, kader yasağı dışında kalan hususlar; problem teşkil eden bölümleri ise yasağın kapsamı altına girenlerdir. İbnü'l-Vezîr bu problemleri bir kısım maddeler üzerinden somut hale getirmiştir.

İşin problem teşkil etmeyen kısımlarında Müslüman, Kur'anî emirler, nebevî tavırlar ve ashabın davranışları çerçevesinde kaderi bilmeye çalışmak ve onun hakkında konuşmak durumundadır. Bu tür, kendisinde ilgili boyutları itibariyle hem teşvik hem de yasak tasavvur edilebilecek konularda iş, gereken dengeyi oluşturmaya dayanmaktadır. Burada her ne kadar söz konusu denge herkeste aynı hassasiyet üzerinden kurulamıyorsa da kişi hiç değilse durması gereken bir yer olduğunun bilincinde olmalıdır.

İşte İbnü'l-Vezîr de bu meselede Kur'an, peygamber ve ashab üzerinden kendisine bir denge oluşturmaya çalışmış ve ne tamamen yasaklayıcı ne de tamamen konuyla ilgili bütün tavırları kucaklayıcı bir yol izlemiştir. Bu noktada kendisine bir sınır tayin etmiştir. Onun meselenin izahında özel mezhep ismi zikretmeden prensipler üzerinden ilerlemesi, derdinin kişi veya gruplar değil, konunun ilkeli şekilde anlaşılmasına çalışma olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu tavır, İslâm akaidinin temel düsturlarından olan denge anlayışına da uygun bir yaklaşımdır. Konuyla ilgili farklı tutumlar takınmak, ilgili sınırı genişletmek yahut daraltmak elbette mümkünse de meseleyi tek boyuttan ele almak, mevzuu diğer unsurlardan bağımsız şekilde değerlendirmek pek de uygun bir tavır olarak gözükmemektedir. İşte İbnü'l-Vezîr'in çizdiği sınır, kimi boyutlarıyla tartışılabilirse de bir denge kurmaya, meseleyi farklı vecihleriyle değerlendirmeye çalışması itibariyle bir takdiri hak etmektedir.

Kaynakça/Reference

- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. thk. Şuayb Arnavûd-Âdil Mürşid. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1992.
- Âmidî, Seyfeddîn Ali b. Muhammed. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. thk. Şeyh Abdürrezzâk Afîfî. 4 Cilt. Riyad: Dâru's-Sumay'î, 1424/2003.
- Bâbertî, Ekmeleddîn Muhammed b. Muhammed. *Şerhü'l-Akîdeti't-Tahâvî*. thk. Abdüsselâm b. Abdülhâdî Şennâr. Beyrut: Dâru'l-Beyrûtî, 1430/2009.
- Bâcûrî, İbrâhim b. Muhammed. *Hâşiyetü'l-Bâcûrî= Tahkikü'l-makâm ala Kifâyeti'l-avâm fî ilmi'l-keîâm*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013.
- Bâcûrî, İbrâhim b. Muhammed. *Tuhfetü'l-mürîd Şerhu Cevhereti't-tevhîd*. tsh. Muhammed Halîlî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1424/2004.
- Batur, Muhammet Raşit. *Zeydilik ve Selefilik Arasında İbnü'l-Vezîr*. Ankara: Gece Yayınları, 2018.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. *el-Kaza ve'l-kader*. thk. Muhammed b. Abdullah Al-i Âmir. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1421/2000.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhalik el-Basrî. *el-Bahrü'z-zehhâr=Müsnedü'l-Bezzâr*. thk. Adil b. Sa'd. 20 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1409/1988.
- Bihîştî, Ramazan Efendi. *Şerh-i Ramazan Efendi ala şerhi's-Sa'd ale'l-Âkâidi'n-Nesefiyye*. thk. Muhammed Hâdî eş-Şemmerî el-Mardinî. Diyarbakır: Mektebetü Seyda, 1433/2012.
- Bilmen, Ömer Nasûhî. *Muvazzah İlm-i Kelâm Dersleri*. İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1339-1342.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Câmiü's-sahîh Sahîhu'l-Buhârî*. haz. Bedreddin Çetiner. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Çalık, Enes. *Yemen'de Sünnet Müdafaası İbnü'l-Vezîr el-Yemânî (h. 775-840) Örneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâu ulûmi'd-dîn*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2016.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *Kitâbü'l-Erbâin fî usûli'd-dîn fi'l-akâid ve esrâri'l-ibâdât ve'l-ahlâk*. thk. Abdullah Abdülhamîd Urvânî. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1424/2003.
- Halebî, Nûreddîn Ali b. İbrâhim. *es-Sîretü'l-Halebiyye*. tsh. Abdullah Muhammed el-Halîlî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- Harbî, Ali b. Ali Câbir. *İbnü'l-Vezîr ve ârâuhü'l-itikâdiyye*. Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, Külliyyetü'ş-Şerîa ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Doktora Tezi, 1406/1985.

- Heysemî, Nûreddîn Ali b. Ebî Bekr. *Mecmaü'z-zevâid ve menbaü'l-fevâid*. thk. Muhammed Abdülkâdir el-Atâ. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Hut, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Derviş Muhammed. *Esne'l-metâlib fi ehâdîsi muhtelifi'l-meratib*. thk. Mustafa Abdülkâdir el-Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî en-Nemerî. *et-Temhid limâ fi'l-Muvatta mine'l-meâni ve'l-esânid*. 26 Cilt. Tıtvân: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1408/1998.
- İbn Kesîr Ebü'l-Fidâ İsmâil ed-Dımaşkî. *Tefsîru'l-Kur'ani'l-azîm*. thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd. 14 Cilt. Cîze: Müessesetü Kurtuba, 1930. 8/461.
- İbn Receb, Abdurrahman b. Ahmed. *Fazlu ilmi's-selef ale'l-halef*. thk. Ahmed Fethi Bükeyrî. Kahire: Dâru'l-Lü'lüe, 2021.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim. *Der'ü te'âruzi'l-akl ve'n-nakl*. thk. Muhammed Reşâd Sâlim. 11 Cilt. Riyad: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd, 2. Basım, 1411/1991.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim. *İktizâ'ü's-sırâti'l-müstakîm li-muhâlefeti ashâbi'l-cahîm*. thk. Nâsır b. Abdülkerim Akl. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü Rüşd, ts.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalim. *Mecmûatü'l-fetâvâ*. haz. Âmir Cezzâr-Enver Baz. 37 Cilt. Medine: Dâru'l-Vefâ, 3. Basım, 1426/2005.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalim. *en-Nübüvvât*. thk. Abdülaziz b. Sâlih et-Tavyân. Riyad: Mektebetü Edvâi's-Selef, 1420/2000.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah el-Meâfirî el-İşbîlî. *Kitâbü'l-Kabes fişerhi Muvatta'-i Mâlik b. Enes*. thk. Muhammed Abdullah Veled Kerim. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1992.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *Saydü'l-hâtır*. Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, 2020.
- İbnü'l-Vezîr, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Murtaza el-Yemânî. *el-Avâsım ve'l-kavâsım fi'z-zeb an sünneti Ebi'l-Kâsım*. thk. Şuayb el-Arnaut. 9 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1992.
- İbnü'l-Vezîr, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Murtaza el-Yemânî. *Îsârü'l-hak 'ale'l-halk fi reddi'l-hilâfât 'alâ mezâhibi'l-hak min usûli't-tevhîd*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407.
- İbnü'l-Vezîr, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Murtaza el-Yemânî. *er-Ravzü'l-basım fi'z-zebbi an sünneti Ebi'l-Kâsım*. thk. Ali b. Muhammed el-Amran. 2 Cilt. Mekke: Dâru Âlemi'l-Fevâid, ts.

- İmrânî, Ebü'l-Hüseyin Yahyâ b. Ebü'l-Hayr b. Salim. *el-İntisâr fi'r-red ale'l-Mu'tezileti'l-Kaderiyyeti'l-eşrâr*. thk. Suud b. Abdülaziz el-Halef. 3 Cilt. Riyad: Edvau's-Selef, 1419/1999.
- Kâdî Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasan Abdülcebbâr b. Ahmed. *el-Mugnî fi'ebvâbi't-tevhid ve'l-adl*. thk. Hızır Muhammed Nebhâ. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- Kemalpaşazâde, Ahmed Şemseddîn. "el-Cebr ve'l-kader". *Resâil-i İbn Kemal*. 158-185. Dâruhilâfetalıyye: Matbaa-i İkdâm, 1316.
- Lâlekâî, Hibetullâh b. Hasan. *Şerhu Usûl-i itikadi ehli's-sünne ve'l-cemâa*. thk. Ebu Yakub Neş'et b. Kemal el-Mısrî. 3 Cilt. Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1425/2005.
- Merdâvî, Ebü'l-Hasan Alaeddin Ali b. Süleymân. *et-Tahbîr şerhu't-Tahrîr fi'usuli'l-fikhi'l-Hanbelî*. thk. Ahmed b. Muhammed b. Salih es-Serrâh. 8 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1421/2000.
- Mutayrî, Abdullah Muhammed. *Mesâilü'l-itikâd inde Emîr es-San'anî Muhammed b. İsmâil*. Kahire: Câmîatü'l-Kâhire, Külliye-i Dâru'l-ulûm, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmiü's-Sahîh*. haz. Bedreddin Çetiner. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Osman, Hamed b. İbrâhim. *Usûlü'l-cedel ve'l-münazara fi'l-kitâb ve's-sünne*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2. Basım, 1425/2004.
- Özdemir, Ahmet. "İbnü'l-Vezîr el-Yemânî (öl. 840/1436) ve Hadisçiliği". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/20 (2018/2), 269-294.
- Özervarlı, M. Sait. "İbnü'l-Vezîr, Ebû Abdullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/240-242. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahreddîn Muhammed b. Ömer Fahreddîn. *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- San'ânî, Muhammed b. İsmail Emir. *İkâzu'l-fikre li-mürâcaati'l-fitre*. thk. Muhammed Subhî b. Hasan Hallâk. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1420/1999.
- Semerkindî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed. *Bustânü'l-ârifîn*. thk. Abdülvâris Muhammed Ali. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2018.
- Suyûtî, Celaleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Hasâisü'l-kübrâ*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2017.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdi Abdülmecid Selefî. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Basım, 1404/1983.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *el-Akîdetü't-Tahâviyye*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1416/1995.

Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *es-Sünen*. haz. Bedreddin Çetiner. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.

Ukaylî, Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammâd. *ed-Duafâü'l-kebîr*. thk. Abdülmü'tî Emin Kal'acî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404/1984.

Zebîdî, Murtaza Muhammed b. Muhammed. *İthâfî's-sadeti'l-muttakîn bi-şerhi İhyâ-i ulûmi'd-dîn*. 14 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2016.

Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Kitâbü'l-kebâir ve tebyînü'l-mehârim*. thk. Muhyiddin Müstü. Dımaşk: Dâru İbn Kesir, 1987.